

Aşırov, Tahir. (2021). “ Cuma Halmiradov’a (1901-1938) Göre Türkmenistan’da Millî Matbuat”. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 5 (1), 45-52.

Araştırma Makalesi

**CUMA HALMİRADOV’A (1901-1938) GÖRE TÜRKMENİSTAN’DA MİLLÎ
MATBUAT***

National Publication According to Juma Halmyradow (1901-1938) about Turkmenistan

Tahir AŐIROV**

Öz

1901-1938 yılları arasında yaşamış olan aydın Cuma Halmiradov, 1930 tarihinde Türkmenistan’da millî basın tarihini konu edinen “Türkmenistanda Milli Metbuat” (Türkmenistan’da Millî Matbuat) adlı bir makale kaleme almıştır. Halmiradov yazısında, o dönemde Sovyet Türkmenistanı’nda yayımlanan “Kızıl Yol”, “Türkmenistan”, “Dayhan”, “Yaş Kommunist”, “Gızıl Goşın”, “Zähmet”, “Bolşevik”, “Tokmak”, “Türkmen Medeniyeti” ve “Pioner” olmak üzere altı gazete ile dört dergiden bahsetmektedir. Yazar, Türkmenistan’da çıkarılan gazeteler, dergiler hakkında genel bilgi sunmaktadır. Halmiradov’un yazısında, adı geöen gazeteler ve dergiler, Türkmenistan açısından önemli yayınlardır. Çalışma, Sovyet Türkmenistanı’nda süreli yayınların gün yüzüne çıkması açısından önem arz eder. Bu bakımdan Halmiradov “Türkmenistanda Milli Metbuat” adlı yazısıyla, fikir ve anlayış itibarıyla ‘milliliği’ yansıtan Türkmenistan matbuatının bilinmesini ister. Halmiradov’un söz konusu makalesinin, Sovyet Türkmenistanı’nda süreli yayınların ortaya konması açısından değerli bir çalışma olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Halmiradov, Matbuat, Türkmenistan’da Matbuat, Millî Matbuat.

Abstract

Turkmen scholar who lived during 1901-1938 years, Cuma Halmyradow, of history of Turkmenistan national publication, in 1930 he wrote “National publication about Turkmenistan”. In Halmyradow’s article, “Kyzyl Yol”, “Turkmenistan”, “Dayhan”, “Yash Kommunist”, “Gyzyl Goşın”, “Zahmet”, “Bolshevik”, “Tokmak”, “Turkmen Medeniyeti” and “Pioner” were published in Soviet Turkmenistan at that time seven newspapers and six magazines. Author wrote about information collected from newspapers and magazines published in Turkmenistan. Newspaper and magazines in the publication of Nasyrly are the main publications of Turkmenistan. The study contains important information about the publication period in Soviet Turkmenistan. Because scholar in the “National Printing in Turkmenistan: A Brief History of the History of Periodicals” nations of Turkmenistan according to thinking and understanding spreading the culture of the publication. It can be said that Halmuradow’s article in question is a valuable study in terms of revealing periodicals in Soviet Turkmenistan.

Keywords: Nalmyradow, Publication, Turkmenistan Publication, National Publication.

* Geliř Tarihi / Received: 25.05.2021, Kabul Tarihi / Accepted: 27.06.2021. DOI: 10.34189/asyam.5.1.005

** Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, tahirashirov@gmail.com, ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0002-9684-0834>

Giriş

Sovyet Türkmenistan'ının tarihî, edebî, sanatsal ve toplumsal hayatı ile ilgili değerli bilgiler içeren süreli yayınlar, Türkmen basın tarihi ile ilgili ilk dönem kapsamlı yapılan çalışmalar kısıtlı olmakla birlikte farklı yazıların konusu olmuştur. Bu yazılardan bir tanesi Abdulhekim Gulmuhammedov'un (1885-1931), 1927'de yayımladığı "Türkistan Möchberinde Milli Metbugat" (Türkistan Çapında Milli Matbuat) adlı makalesidir (Aşirov-Arican, 2020a: 101-114). Türkmenistan matbuat tarihi üzerine diğer yazı, Yakup Nasırlı (1889-1958) tarafından, 1929'da "Natspeçat Turkmenistane: Kratkiy Oçerk İstorii Periodičeskoj Peçati" (Türkmenistan'da Ulusal Basın: Süreli Yayınlar Tarihinin Kısa Bir Özeti) başlığıyla "Turkmenovedeniye" (Türkmen Araştırmaları) dergisinde yayımlanmıştır (Aşirov- Arican, 2020b; 45-50). Türkmenistan basın tarihi üzerine yapılan çalışmalardan, Yakov Markoviç Faktoroviç'in (1892-1948), 1929'da "Turkmenovedeniye" dergisinde "Peçat v Turkmenskoy SSR" (SSCB Döneminde Türkmenistan Basımı) adlı makalesi kayda değerdir (Aşirov- Arican, 2019a, s. 98-108). Daha sonra Türkmenistan basın tarihi ile ilgili kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Mämmetdurdı Annagurdov tarafından 1957 yılında Aşkabat'ta kaleme alınan, 1918-1920 yılları arasında Türkmenistan'daki yayınları kapsayan "Türkmenistanda Kommunistik Metbugatın Tarihinden" (Türkmenistan'da Komünist Matbuatın Tarihinden) isimli eseri (Annagurdov, 1957) ve 1962 yılında 1921-1929 tarihleri arasındaki yayınlar üzerine yayımladığı "Sovet Türkmenistan'ının Metbugat Tarihinden Oçerkler" (Sovyet Türkmenistan'ının Matbuat Tarihinden Denemeler) adlı kitabı (Annagurdov, 1962) başta olmak üzere çeşitli eserler yayımlanmıştır. Bunlarla birlikte Sovyet Türkmenistanı döneminde süreli yayınlar üzerine farklı çalışmalar görmek mümkündür (Aşirov, 2020: 139-153). Bu dönemde süreli yayınların her biri hakkında özel bir araştırma da yapılmıştır. "Türkmenistan" gazetesi redaktörlerinden Kakabay İlyasov ile Hocamırat Goçmıradov tarafından 1990 tarihinde Aşkabat'ta "Türkmenistan" gazetesiyle ilgili "Dövrün Aynası: 'Sovet Türkmenistan'ı Gazyeti 70 Yaşadı" (Devrin Aynası: "Sovyet Türkmenistan'ı" Gazetesi 70 Yaşında) başlığıyla ayrıntılı müstakil bir eser yayımlanmıştır (Aşirov- Albayrak, 2020: 141-146).

XX. yüzyılın 30'lu yıllarında Sovyet Türkmenistanı'nda bağımsız bir şekilde millî matbuat ele alınmış olması anlamlıdır. O dönemde yazarlar tarafından kaleme alınan yazıların, en gerçekçi bir biçimde olayları yansıtan tarihi belge niteliğinde olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Sovyet Türkmenistan'ının 30'lu yıllarında Türkmen basın tarihi ile ilgili çalışma yapanlardan biri de 1901 yılında doğduğu bilinen Cuma Halmıradov'dur (Durdıyev, 1970; 93-102). Sovyet dönemi Türkmen aydınlarından Halmıradov (1901-1938), Türkmenistan matbuat tarihini, 1930 yılında "Türkmenistan" gazetesinde yayımlanan "Türkmenistanda Milli Metbugat" (Türkmenistan'da Millî Matbuat) adlı makalede ele almıştır (Halmıradov, 1930). Halmıradov'un "Türkmenistanda Milli Metbugat" isimli yazısı, Türkmenistan'da basın tarihi açısından önemli bir yayındır. 1927 yılından 1938 yılına kadar Komünist (Bolşevik) Parti Merkezi Komitesi'nin (TK(b)P MK) üyesi olan Halmıradov, bu yazısını kaleme aldığı dönemde, "Türkmenistan" gazetesinin ve "Tokmak" dergisinin editörü olduğu anlaşılmaktadır: "Mart 1929 yılından itibaren TK(b)P MK'nin medenî – propaganda bölümünün müdürü görevine atanmıştır. Aynı zamanda "Türkmenistan" gazetesinin, "Tokmak" dergisinin, 1930 yılının ortasından itibaren ise Türkmen dilinde yayımlanmakta olan tüm neşirlerin redaktörü olmuştur (Durdıyev, 1970: 98-99). Yazarın yazdığı makale, onun bir millî matbuat geliştirme içinde olduğunu açık bir biçimde kanıtlayan bir belgedir. Bu da müellifin Türkmenistan millî matbuat üzerine kaleme aldığı çalışmanın önemini bir kere daha ortaya koymaktadır.

Dönemin siyasi ideolojisinin çerçevesinde incelemesine başlayan Halmıradov, Türkmenistan millî matbuatı üzerine kaleme aldığı yazıda, basının temel görevini iki başlıkta toplamaktadır: "Bizim Şura ve Parti gazete- dergilerimizin ilk olarak tüm çoğunluğu/halkı organize etmek, yani onları toplama görevini; diğer taraftan onların arasında düşünce –bilim çalışmasını yayma, hem Parti ve Şuralar hükümetinin gerçekleştirmekte olan siyasetini ve yürütmekte olan faaliyetlerini, tüm işçiler sınıfının maksadını sınıfı yol ile çoğunluk/halk arasında açık [bir şekilde] anlatma görevini yürütmektedir" (Halmıradov, 1930). Halmıradov, komünizmi Türkmenistan'da inşa etmek, geliştirmek ve yaşatmak olarak tanımlanan dönemin basınının, bu görevini yaparken bazı sorumlulukları olduğu üzerinde durmaktadır. Bundan sonra Halmıradov, Türkmenistan'da yayımlanan millî matbuatının tarihi ile ilgili konuya ele almanın daha uygun olacağını şöyle ifade etmektedir:

“Şimdi bu meseleyi burada bırakıp, Türkmenistan'da millî matbuatın ortaya çıkma tarihinden açıklamak doğru olacaktır” (Halmıradov, 1930).

Halmıradov, Türkmenistan'daki süreli yayının sayısını tespit etmeye çalışarak yazısına devam etmektedir. Çünkü XX. yüzyılda ilk günlerinden 30'lu yıllarına kadar Türkmenistan'da kaotik bir yapının olduğu da bir realitedir. Bu bağlamda farklı düşünce yapısına ait yayınların da olasılığı yüksektir. Bundan dolayı o dönemin süreli yayınlarını belirlemenin ayrı bir sorun oluşturduğu ve yayımlandığı sene ve sayılarını kesin tespit etmenin mümkün olmadığını dikkate alınmalıdır. Ayrıca dönemin siyasi ve ekonomik durumundan dolayı süreli yayınların düzenli bir biçimde yayın hayatına devam etmesi de hayli zordur. Döneminin süreli yayınları hakkında detaylı bilgiye sahip olan Halmıradov, Türkmenistan'da beş gazete ve beş derginin olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Türkmenistan'da matbuat tarihinin kısa olmasına rağmen şuan bizim Türkmenistan'ımızda beş gazete ve beş de dergi yayımlanmaktadır” (Halmıradov, 1930). Halmıradov yazısında, beş gazetenin yayımlandığından söz açsa da altı gazeteden (“Gızıl Yol”, “Türkmenistan”, “Dayhan”, “Yaş Kamınıst”, “Gızıl Goşın” ve “Zähmet”) ve dört dergiden (“Bolşevik”, “Tokmak”, “Türkmen Medeniyeti” ve “Pioner”) bahsetmektedir.

Aynı şekilde Halmıradov'un, Türkmenistan'da millî yayının başlaması konusunu dönemin siyasi görüşü temelinde incelediği görülebilir. Nitekim Halmıradov, Türkmenistan'da genel olarak 1919 yılında gazete yayımlama çalışmalarının başladığı savını ileri sürmektedir: “Türkmenistan'da genelde Türkmen halkının arasında bu gazete çıkarma çalışması 1919 yılında ortaya çıktı” (Halmıradov, 1930). Halmıradov'un Türkmenistan'da gazetenin yayılmasıyla ilgili açıkladığı tarih, onun yazısının başlığındaki “millî” kavramıyla bağlı düşünüldüğünde anlamlandırılabilir. Çünkü Türkmenistan'da zikri geçen tarihten önce de gazete yayımlandığını görmek mümkündür.

Halmıradov'un makalesinin “Türkmenistanda Milli Metbugat” şeklindeki ismi, yazının kapsamını belirleyen önemli bir başlık olduğu görülmektedir. Nitekim yazarın başlığındaki “Türkmenistan” ifadesiyle Sovyet Türkmenistan'ı dışındaki yayınların, çalışmanın kapsamına girmediğini belirtmektedir. Bu nedenle müellif yazısında, XX. yüzyılın ilk çeyreğinin Türkmen millî düşünce yapısını yansıtan süreli yayınlarından 1922'de Taşkent'te yayımlanan “Türkmen İli”, 1924'te “Kommunist Yoldaşı” ve “Yaş Carçı” dergilerine yer vermemektedir (Aşirov, 2020). Aynı şekilde başlıktaki “millî” kavramıyla yazının kapsam ve içeriğini belirlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. İlk olarak “millî” kavramıyla Türkmenistan'da yayımlanan Türkmençe yayınların olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde Türkmenistan'da yaygın olarak bilinen 1924'te Aşabat'ta Rusça yayın hayatına başlayan “Turkmenskaya İskra” (Türkmen Kıvılcımı) gazetesi ile 1927'de çıkmaya başlayan “Turkmenovedeniye” (Türkmen Araştırmaları) dergisi bulunmaktadır (Aşirov- Arıcan, 2019a: 104-105). Bu konuda Gulmuhammedov tarafından 1927 yılında Türkistan'daki millî basın üzerine kaleme aldığı “Türkistan Möchberinde Milli Metbugat” adlı çalışma, bu konuda bir fikir vermektedir (Aşirov-Arıcan, 2020a: 101-114).

Önemli başka bir husus, Halmıradov'un başlığındaki “millî” kavramının Türkmençe olmakla birlikte süreli yayının içeriğinin de dönemin siyasi ideolojisine bağımlı olma ilkesine eklendiği görülebilir. Nitekim Türkmenistan'da 1914-1917 yılları arasında yayımlanan “Bahr-i Maverâ-i Hazar” (Ruznâme-yi Maverâ-i Bahr-i Hazar / Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta / Hazar Ötesi Gazetesi) adlı gazete bulunmaktadır. Halmıradov yazısında, bu gazeteyle yer vermemiştir. Çünkü o, dönemin siyasi ideolojisinin ihtilal yaparak yıktığı imparatorluğun ürünüydü. Nitekim Gulmuhammedov, söz konusu gazetenin ideolojik bakımdan gerçek bir Rus İmparatorluğu'nun gazetesi olduğunu iddia etmektedir (Aşirov-Arıcan, 2020a: 110). Ayrıca daha sonra da Ekim İhtilali'nden önce Türkmenistan'da Türkmençe gazetesinin olmadığı düşüncesinin genel bir kabul halini almaya başladığı da görülebilir (Aşirov, 2020: 140). Aynı şekilde Ekim İhtilali'nden sonra Türkmen Merkez Komitesi veya Müslüman Komitesi'nin resmi süreli yayını olan ve 1918-1920 yılları arasında yayımlanan “Dağ Yıldızı” gazetesi de yazarın Türkmenistan'ın millî basın (yayımları) arasında geçmemesinin iki ihtimali vardır. Bunlardan ilki yazar tarafından bilinmemesi, diğeri ise siyasi olarak yok hükmünde kabul edilmesidir. Ancak Gulmuhammedov'un 1927 yılındaki basın üzerine kaleme aldığı yazıda, “Dağ Yıldızı” gazetesinden millî bir yayın olarak bahsedilmesi ise ayrı bir gerçektir (Aşirov-Arıcan, 2020a: 111).

Halmıradov, “Bizde Metbugat Nä Tüsli Çıkıp Başladı” (Bizde Matbuat Nasıl Ortaya Çıkmaya Başladı” makalesinde alt başlık atarak Türkmenistan’da yayımlanan millî matbuata, süreli yayınlara değinmektedir (Halmıradov, 1930). Bu bağlamda dönemin yayımlanan süreli yayınlara sırayla yer vermektedir. Dönemin süreli yayınlara, gazete ve dergi şeklinde iki kategoriye ayırarak bilgi vermektedir. İlk olarak gazeteler ile başlamaktadır.

1. GAZETELER

Türkmenistan’da millî matbuatın 1919 yılında ortaya çıkmaya başladığını ileri süren Halmıradov, Türkmen basın tarihinde süreli yayınlardan gazetelerin ayrı bir yeri olduğunu belirtmektedir (Halmıradov, 1930). XX. yüzyılda Türkmenler arasında Türk dünyasında yayınlanan gazeteleri, dergileri, özellikle de Kırım’da çıkan “Tercüman” gazetesini okuyanların azımsanmayacak kadar çok olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Sovyet Türkmenistan’ında gazete çıkarmakla ilgili önemli çalışmalar yapıldığı görülebilir. Çünkü bu dönemde Türkmenistan’da hayatî bir fonksiyona sahip olduğu söylenebilir. Her dönemde süreli yayının ne kadar gerekli olduğu vurgulanmıştır. Böylece süreli yayınlara, sosyal hayat bakımından gerçekten olumlu bir rol oynamıştır. Dönemin süreli yayınlara kısaca ömürlü olmasının en önemli sebepleri arasında ekonomi ve siyasi değişim olduğu söylenebilir (Aşirov, 2019a: 361-370). Halmıradov, “Gızıl Yol”, “Türkmenistan”, “Dayhan”, “Yaş Kamınıst”, “Gızıl Goşın” ve “Zähmet” adlı tarihi belge niteliği olan gazeteleri yazısında ele almaktadır.

1.1. Gızıl Yol Gazetesi

Halmıradov makalesine, ilk olarak “Gızıl Yol” (Kızıl Yol) gazetesi hakkında bilgi vererek başlamaktadır. Halmıradov, “Gızıl Yol” gazetesinin 1919 yılında yayımlanmaya başladığını şu sözlerle dile getirmektedir: “O [1919] yılın içinde ilk Türkistan Atlı Ordu teşkilatının siyasi bölümü tarafından Türkmen dilinde “Gızıl Yol” (Kızıl Yol) gazetesi yayımlanmaya başladı” (Halmıradov, 1930). Ancak Gulmuhammedov, 1917 Ekim İhtilali’nden sonra “Kızıl Yıldız” adıyla bir gazetenin yayımlandığını dile getirmektedir (Aşirov-Arıcan, 2020a: 111). Aynı şekilde Nasırlı da söz konusu dönemde “Gızıl Yıldız” (Kızıl Yıldız) gazetesinden bahsetmektedir. O dönemde “Gızıl Yıldız” (Krasnaya Zvezda) adlı gazetenin 19 Nisan 1919 – 9 Eylül 1920 tarihleri arasında Türkmenistan’da yayımlanan süreli yayını olduğu görülmektedir (Aşirov-Arıcan, 2020b: 47). Bununla birlikte 1928 yılında Türkmenistan’da “Gızıl Yol” (Kızıl Yol) isimli bir derginin yayımlandığını görmek mümkündür (Gızıl Yol, 1928).

1.2. Türkmenistan Gazetesi

Halmıradov yazısında, “Türkmenistan” gazetesinin 1920 yılında yayın hayatına başladığını şu sözlerle dile getirmektedir: “Ondan [“Gızıl Yol” gazetesinden] sonra 1920 yılında “Türkmenistan” gazetesi yayımlanmaya başladı. İlk günlerinde haftada bir iki defa gibi çıkarak devam etti. Ancak Orta Asya millî cumhuriyetlerinin bölünmesinden sonra 1924- 1925 yıllarında “Türkmenistan” gazetesi günlük olarak çıkmaya başladı” (Halmıradov, 1930). Zeki Velidi Togan’ın (1890-1970) “Berdi Hacı’nın oğlu eski dostum Avukat Kakacan ile “Türkmenistan” gazetesini çıkardık” şeklinde yayımlandığını ifade ettiği “Türkmenistan” gazetesi hakkında Gulmuhammedov, 1920 yılının başlarında önceki Türkistan Cumhuriyeti’nin Merkez İcrakomi ve Merkezi Parti Komitesi’nin direktifleri ile yine Bölge İcrakomi ve Bölge Parti Komitesi’nin yardımıyla çıkmaya başladığını belirtmektedir (Aşirov-Arıcan, 2020a: 111-112). 29 Temmuz 1920’de Aşkabat’ta yayın hayatına başlayan ve bugün de yayımlanmaya devam eden “Türkmenistan” gazetesiyle ilgili İlyasov ile Goçmıradov tarafından 1990’da Aşkabat’ta “Dövrün Aynası: “Sovet Türkmenistanı” Gazeti 70 Yaşadı” adıyla ayrıntılı bir eser yayımlanmıştır (Aşirov-Albayrak, 2020c: 141-146).

1.3. Dayhan Gazetesi

Halmıradov yazısında, “Dayhan” (Çiftçi/Emekçi) gazetesinin 1925 yılında yayımlandığını şu sözlerle beyan etmektedir: “Ondan [“Türkmenistan” gazetesinden] sonra “Dayhan” gazetesi, bu 1925 yılından beri çıkmaya başladı. Kendi haftada bir defa çıkmaktadır. Onun tiraj sayısı aynı yılda 1000 olup, 1927 yılında 2800, 1929 yılında 3100, ancak şimdiki zamanda 4650 ulaştı” (Halmıradov, 1930). Aynı şekilde Gulmuhammedov da Ocak 1925 yılında Aşkabat’ta Türkmen dilinde haftalık yayımlanan “Dayhan” gazetesinden kısa bir şekilde bahsetmektedir (Aşirov-Arıcan, 2020a: 111-112). Nasırlı da

yazısında, 1925 yılından itibaren T(b)KP MK gözetiminde “Dayhan” gazetesinin yayımlandığı ve haftada bir kez yaklaşık 3,000 adet basıldığı, gazetenin redaktörünün ise Gurtmıradov olduğu bilinmektedir. Bugün kütüphanelerde Türkmençe olarak yayımlanan ve içeriğinde çok değerli yazılar yer alan “Dayhan” gazetesini, 11 Haziran 1931'e kadar aynı isimle, daha sonra ise “Kolhosçı” adıyla 29 Ağustos 1935 tarihine kadar yayın hayatına devam etmiştir (Aşirov-Arıcan, 2020b: 47-48).

1.4. Yaş Kommunist Gazetesi

Halmıradov yazısında, 1926 yılında yayın hayatına başlayan “Yaş Kamınıst” (Genç Komünist) gazetesi hakkında şöyle bilgi vermektedir: “Şimdi “Yaş Kamınıst” gazetesi 1926 yılından beri çıkmaya başladı. Şimdi haftalık gazete. Bu 1927 yılında 1700 sayı, 1928 yılında 2000, 1929 yılında 2400, şimdiki zamanda ise 2500 olup yayımlanmaktadır” (Halmıradov, 1930). Aynı şekilde Nasırlı da 1925 yılında Türkmenistan'da öğrenciler için hazırlanan “Yaş Kommunist” (Molodoy Kommunist) adında bir gazetesi hakkında detaylı bilgi vermektedir (Aşirov-Arıcan, 2020b, 48). Faktoroviç yazısında, 8 Mayıs 1925 tarihinde çıkan ikinci sayısında “Mart 1925 yılından çıkıyor” şeklinde yer alan “Yaş Kommunist” gazetesinin haftada iki defa ve 2000 tirajla yayımlandığını kaydetmiştir. Gazetenin, 1925'te 3, 1926'da 4, 1927'de ise 15 sayısı çıkmıştır. 1928-1929 yıllarında ise ayda bir sayı çıkmaya başlamıştır. 1930- 1931 yıllarında ayda 4-5, 1932-1933 yıllarında ayda 6, 1934'te ayda 10, Nisan 1932'ten itibaren ayda 15, 1936'ten itibaren iki günde 1 sayı çıkmaya başlamıştır (Aşirov- Arıcan, 2019a: 102).

1.5. Gızıl Goşın Gazetesi

Halmıradov, 1930 yılında Aşkabat'ta “Gızıl Goşın” (Kızıl Ordu) adıyla yayımlanan bir gazetesinin olduğundan bahsetmektedir. Yazar makalesinde bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: “Ondan [“Yaş Kamınıst” gazetesinden] sonra “Gızıl Goşın” gazetesi 1930 yılında çıkmaya başladı. İlk yayımlandığında 2000 sayı neşredildi, hem şimdi şöyle çıkmaktadır. Bu gazete de her 5 günde bir defa çıkmaktadır” (Halmıradov, 1930). “Gızıl Goşın” gazetesi, 12 Ocak 1930 yılında Aşkabat'ta yayımlanmaya başlamıştır. TK(b)P MK Türkmen Atlı Alayı'nın siyasi bölümünün ve TSSR Osoaviahim'in yayın organı olarak 1936 yılına kadar devam etmiştir (Annagurdov, 1957: 210).

1.6. Zähmet Gazetesi

Halmıradov yazısında, “Zehmet” (Emek) gazetesinin 1920 yılında yayımlandığını şu sözlerle ifade etmektedir: “Zehmet” gazetesi 1920 yılında 1000 sayı ile çıkmaya başladı. Şimdiki zamanda 750 sayı yayımlandı” (Halmıradov, 1930). Aynı şekilde Nasırlı da, Türkmenistan'da Rusça “Trud” olarak bilinen “Zähmet” gazetesinin yayımlandığından bahsetmektedir (Aşirov-Arıcan, 2020b: 48). 1925 yılında TK(b)P MK yanındaki az milletler bölümünün yayın organı olarak “Hambal”, 1 Ocak 1926 yılından itibaren “Zähmet” adıyla yayımlanmaya başlamış ve Ağustos 1935 yılına kadar devam etmiştir (Aşirov- Arıcan, 2019a: 105-106).

2. DERGİLER

Halmıradov, “Türkmenistan'da Millî Metbugat” başlıklı yazısında, Türkmenistan'da millî matbuat ait beş derginin olduğunu ifade etmektedir (Halmıradov, 1930). Ancak yazar yazısında, dört dergiye (“Bolşevik”, “Tokmak”, “Türkmen Medeniyeti” ve “Pioner”) yer vermektedir. Aynı şekilde Nasırlı da 1929 yılında kaleme aldığı “Natspeçat v Turkmenistane” adlı makalesinde, Türkmenistan'da yayın hayatına devam eden gazetelerin sayılarını değerlendirerek o dönemde Sovyet Türkmenistanı'nda Türkmençe olarak dört gazete (“Türkmenistan”, “Dayhan”, “Yaş Kommunist” ve “Zähmet”) ve dört dergiden (“Tokmak”, “Bolşevik”, “Pioner” ve “Türkmen Medeniyeti”) bahsetmektedir (Aşirov-Arıcan, 2020b: 49). Ancak yazarın, dergileri incelerken genellikle kronolojik sıraya bağlı kalmadığı görülebilir.

2.1. Bolşevik Dergisi

Halmıradov yazısında, “Bolşevik” dergisinin 1925 yılında yayımlandığını şöyle ifade etmektedir: “Bunlardan [gazetelerden] başka yine bizim 5 tane dergimiz var. Onun ilk “Balşevik” dergisidir. 1927 [1925] yılında bir defa “Başevik” dergisi yayımlandı. Birinci yılda 500 sayı yayımlandı. 1928 yılında 1000 olup, 1929 yılında onun sayısı 1100 ulaştı” (Halmıradov, 1930). Metinde “Bolşevik” dergisinin yayın hayatına başlama tarihi olarak 1927 tarihi geçse de yazarın “ilk

Bolşevik dergisi” ifadesinden istinsah hatası olduğu söylenebilir. “Bolşevik” dergisi, 14 Temmuz 1925 yılında TK(b)P MK organı olarak yayın hayatına başlamıştır. “Bolşevik” dergisi, 1925 Eylül – 1929 Nisan arası Arap, 1929 – 1941 arası Latin ve 1941 – 1953 arası Kiril alfabesi ile yayımlanmıştır. 1953 – 1991 yılları arasında ise “Türkmenistan Komünisti” adıyla yayın hayatına devam eden “Bolşevik” dergisi, Türkmen basın tarihine damgasını vuran süreli yayınlardan biridir (Rahmanov- Kanlıdere, 2016: 200-246; Aşirov- Arıcan, 2019a: 104).

2.2. Tokmak Dergisi

Halmıradov yazısında, “Tokmak” dergisinin 1925 yılında yayın hayatına başladığını şu sözlerle açıklamaktadır: “Ondan [“Bolşevik” dergisinden] sonra bizde “Tokmak” dergisi var. O, 1925 yılından beri 1000 tiraj ile çıkmaya başladı. 1927 yılında 1800 tiraj olup, 1928 yılında 2000 baskı sayısına ulaştı. 1929 yılında baskı sayısı 2500 olup, 1930 yılında ise 3750 baskı sayıyla yayımlanıyordu” (Halmıradov, 1930). Aynı şekilde Gulmuhammedov da 1925 yılında Aşkabat’ta “Tokmak” dergisinin yayın hayatına başladığını belirtmektedir (Aşirov-Arıcan, 2020a: 113). Geçici olarak iki haftada bir “Türkmenistan” gazetesine ek olarak edebî, içtimai, mizahî bir süreli yayın olan *Tokmak* dergisinin Türkmen basın tarihinde ayrı bir yeri olmuştur. Türkmenistan’ın kütüphanelerinde, Türkmençe olarak yayımlanan mizah içerikli değerli yazıların yer aldığı *Tokmak* dergisi, Türkmenistan’da yayın hayatına uzun süre devam eden yayınlardan biridir (Aşirov-Arıcan, 2019b: 121-131).

2.3. Türkmen Medeniyeti Dergisi

Halmıradov yazısında, “Türkmen Medeniyeti” dergisinin 1928 yılında yayımlanmaya başladığını şu şekilde açıklamaktadır: “1928 yılından 1000 tiraj ile “Türkmen Medeniyeti” dergisi yayımlanmaya başladı” (Halmıradov, 1930). Aynı şekilde Nasırlı da “Türkmen Medeniyeti” dergisinin 1928 yılında Aşkabat’ta Türkmen Kültür Enstitüsü tarafından belgesel etnolojik tarihi bir dergi olarak yayımlanmaya başlandığını ve 2.000 tiraja ulaşan derginin yayın kurulunda, Böriyev, Hüseyinov, Gurtmıradov, Halmıradov, Sahetov’un bulunduğunu belirtmektedir (Aşirov-Arıcan, 2020b: 49). Annagurdov “Sovet Türkmenistanının Metbugat Tarihinden Oçerkler” adlı eserinde, “Türkmen Medeniyeti” dergisi hakkında değerli bilgi vermektedir (Annagurdov, 1962: 461-469). “Türkmen Medeniyeti” dergisi, sosyal alanda, özellikle Türkmen dili ve edebiyatı tarihi için önemli bir kaynaktır. Çünkü dönemin Türkmen aydınları tarafından süreli yayınlar, özellikle “Türkmen Medeniyeti” dergisi, Türkmen dili ve edebiyatı açısından ciddi bir kaynak haline getirilmiştir (Aşirov, 2019b: 121-131).

2.4. Pioner Dergisi

Halmıradov, “Pioner” dergisi hakkında yazısında şöyle demektedir: “Piyenir” [“Pioner”] dergisi. O, 1927 yılında yayımlanmaya başladı. İlk zamanlarda bir yılda 1000 tiraj ile çıkıyordu” (Halmıradov, 1930). Halmıradov “Pioner” dergisinin yayın hayata başlama tarihi olarak 1927 yılını göstermektedir. Ancak “Pioner” dergisi 1926 yılında yayın hayatına başlamıştır. 1926 yılı Ocak ayında Aşkabat’ta yayın hayatına başlayan “Pioner” dergisinin yayın dili Türkmenicedir. Aylık olarak yayımlanan çocuk süreli yayını olan bu derginin yayın hayatı dört sene sürmüş ve kırk altı sayıya ulaşmıştır. “Pioner” dergisi yayımlandığı dört yıl boyunca Türkmenistan’daki süreli çocuk yayını olması açısından önemli bir kaynak niteliğindedir.

Bunlarla birlikte Halmıradov yazısında, mahalli basın, özellikle iletişim araçlarından biri olan gazeteler hakkında kısa bilgi vermektedir. Yazarın mahalli basınından bahsetmesi, yayınların araştırılması bakımından önemlidir. Son olarak Halmıradov yazısında, dönemindeki süreli yayınlar hakkında bilgi verdikten sonra “Bizdaki Kemçilikler” (Bizdeki Eksiklikler) şeklinde alt başlık atarak basının eksikliklerini altı maddede ele almaktadır. Bu eksiklikler giderildikten sonra, basının sosyalizm inşası açısından önemli olduğu vurgulanmıştır. Çünkü Türkmenistan’da sosyalizmin inşa hareketinin toplumun içerisinde yaygınlaştırılmasında en önemli rolü basın üstlenmiştir.

Sonuç

XX. yüzyılın 30’lu yıllarına kadar Türkmenistan’da yayımlanan yayınlar, özellikle süreli yayınların millî kültürün temellerini atma bakımından önemli katkıları olmuştur. Millî kavramını temel olarak vurgulayan bir dizi yayın yayımlanmıştır. Türkmenistan’da matbuat ile ilgili yazılar kaleme alan Türkmen aydınları, aynı zamanda süreli yayınların redaktörü ve basın alanında görev

yapan yazarlardır. Türkmen basın tarihi ile ilgili Sovyet Türkmenistanı'nda çeşitli bilimsel yayınlar yapılmıştır. Bu çalışmalar Türkmen basın tarihine ait yayınların ortaya çıkılması ve tespit edilmesi açısından değerli metinlerdir. Bu bağlamda Cuma Halmıradov'un 1930 yılında "Türkmenistan" gazetesinde "Türkmenistanda Milli Metbugat" adıyla kaleme aldığı makale, Türkmenistan millî basını tarihi açısından değerli bir yapıttır. Türkmenistan'da yayımlanmış olan Türkmençe süreli yayınları hakkında bilgi vermesi bakımından dikkate değer bir çalışmadır. Halmıradov'un yazısında, adı geçen gazeteler ve dergiler, Türkmenler açısından önemli süreli yayınlardır. Düşünür yazısının başlığına da millî kelimesini eklemiştir. Yazarın "millî" kavramını seçmiş olması anlaşılır bir durumdur. Çünkü "Türkmenistanda Milli Metbugat" isimli yazısıyla Türkmenistan'daki Türkmen dili ile ilgili süreli yayınları göz önünde tutmuştur. Sovyet Türkmenistanı'nın ilk döneminde yaşamış olan Türkmen aydınlarının basın faaliyetleri, millî bir kimlik oluşturma ve bilinçlendirme çabası olarak değerlendirilebilir. Sovyet döneminde oluşan siyasi ortam ve şartlarda, süreç içinde ideolojiye bağlı kalarak millî mefkûreyi devam ettirilen çalışmalar da repressiya ile sonuçlanmıştır. Bu durum dönemin birçok yazarının başına gelmiştir. Bu süreçte yayımlanan Türkmen millî basın tarihine ait süreli yayınlar ve onlarla ilgili yazılar, dönemin Türkmen düşünce yapısını yansıtan değerli kaynaklardır.

Kaynaklar

- Annagurdov, Mämmetdurdı. (1957). *Türkmenistanda Kommunistik Metbugatın Tarihinden*. Kitap 1. Aşkabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı.
- Annagurdov, Mämmetdurdı. (1962). *Sovet Türkmenistanının Metbugat Tarihinden Oçerkler*. Kitap 2. Aşkabat: Türkmenistan Devlet Neşriyatı.
- Aşirov, Tahir. (2020). *Türkmen Basın ve Düşünce Tarihinde Türkmen İli Dergisi (1922-1924)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Aşirov, Tahir; Arıcan, Osman. (2020a). "A. Gulmuhammedov'a (1885-1931) Göre Türkistan'da Milli Matbuat". *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*. 1 (1), 101-114.
- Aşirov, Tahir; Arıcan, Osman. (2020b). "Yakup Nasırlı'ya (1899-1958) Göre Türkmenistan'da Milli Matbuat". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 4 (1), 45-50.
- Aşirov, Tahir; Arıcan, Osman. (2019a). "Yakov Markoviç Faktoroviç'e (1892-1948) Göre Sovyet Türkmenistanı'nda Süreli Yayınlar". *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi*. 1 (1), 98-108.
- Aşirov, Tahir; Albayrak, Çağdaş. (2020). "İlyasov, K. – H. Goçmıradov. H. (1990). Dövrün Aynası ("Sovet Türkmenistanı" Gazeti 70 Yaşadı), Aşkabat: Türkmenistan. 208 S.". *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*. 4 (1), 141-146.
- Aşirov, Tahir; Arıcan, Osman. (2019b). "Türkmen Basın Tarihinde "Tokmak" Dergisi". *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 3 (2), 121-131.
- Aşirov, Tahir. (2019a). "Tatar Aydınlarının Türkmen Düşüncesinin İhyasında Yeri ve Önemi: H. Abidi Örneği". *Nauçnoye Naslediye i Obşestvennaya Deyatel'nost' Bra'yev Maksudi. Materialı Mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii, priurochennoy k 150-letiyu Akhmetkhadi Maksudi i 140-letiyu Sadri Maksudi (Kazan, 7 dekabrya 2018 g.)*. Kazan: İstitut İstorii im. Ş.Marjanı AH RT (2019), 361-370.
- Aşirov, Tahir. (2019b). "Sovyet Türkmenistanı'nda Edebî Dil Araştırmaları: H. Deryayev Örneği". *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 (1), 121-131.
- Durdiyev, Tagan. (1970). *Iz Galdıran Ömürler (Türkmenistanın Köne Partiya – Dövt İşğärleri)*. Aşkabat: Türkmenistan Neşriyatı.
- Halmıradov, [Cuma]. (1930). "Türkmenistanda Milli Metbugat". *Türkmenistan Gazetesi*. I. (1 Mart 1930) – II. (12 Mart 1930).
- Rahmanov, Begench; Kanlıdere, Ahmet. (2016). "Bolşevik Dergisi (1925-1929) ve Sovyet Türkmenistanı'nın Oluşum Yılları". *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 1 (1), (Aralık), 200-246.

Ekler

Ek-1: Cuma HALMIRADOV'un Fotoğrafi

